

Esoterie

De zoektocht naar absolute kennis

Kocku von Stuckrad

AUP

Oorspronkelijke uitgave: Kocku von Stuckrad, *Was ist Esoterik? Kleine Geschichte des geheimen Wissens*, Verlag C.H. Beck, 2004 [ISBN 3 406 52173 8]
© Verlag C.H. Beck OHG, München 2004

Vertaling: André Haacke / Ruud van der Helm

Redactie: Alinda Damsma

Ontwerp omslag: Studio Ron van Roon, Amsterdam

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 8964 621 7

e-ISBN 978 90 4852 270 5 (pdf)

e-ISBN 978 90 4852 271 2 (e-Pub)

NUR 720

© K. von Stuckrad / Amsterdam University Press b.v., Amsterdam 2014

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

Voorwoord bij de Nederlandse editie	7
Voorwoord	9
I. Inleiding: wat is esoterie?	11
Enkele wetenschappelijke opinies	12
Religieus pluralisme en het 'esoterisch discoursveld'	17
II. De esoterie van de klassieke Oudheid	27
Filosofische religie, religieuze filosofie	27
De hermetica als beginpunt van een traditie	36
En de 'gnosis'?	44
Manieren van overdracht in de Middeleeuwen	50
III. De Kabbala: door het geopenbaarde het verborgene doorgronden	57
De voorgeschiedenis: Hechalot-mystiek en esoterische bijbelverklaring	57
De klassieke Kabbala: van Zuid-Frankrijk naar Israël	65
IV. De klassieke Oudheid herontdekken	79
De esoterie in de Middeleeuwen	80
De geboorte van de moderne esoterie	87
V. Esoterie en Reformatie	109
De mysteries van de natuur: magia naturalis	109
Christelijke Kabbala en occulte filosofie	122
Complexe personen	139
Apocalyptiek, alchemie en natuuronderzoek in het protestantisme	159

VI.	Esoterie, Verlichting en wetenschap	167
	De strijd om de geestelijke wereld	169
	Natuuronderzoek in de negentiende eeuw	176
VII.	Geïnstitutionaliseerde esoterie en geheime genootschappen	191
	Rozenkruisers of In den beginne was er de fictie	191
	Vrijmetselaars of Over de macht van geheimen	196
	Magische ordes ofwel Egypte in Engeland	200
VIII.	Het Theosofisch Genootschap als wegbereider van de moderne esoterie	205
	Helena Petrovna Blavatsky: de 'Sfinx van het Westen'	206
	Opgestegen meesters en aards gekrakeel	215
IX.	Esoterie en moderniteit	225
	Het onbehagen over de moderniteit	225
	En hoe zit het met 'New Age'?	235
	Noten	245
	Literatuur	267
	Illustratieverantwoording	281
	Index	283

Voorwoord bij de Nederlandse editie

Het is met groot genoegen dat ik dit boek aan het Nederlandse publiek kan aanbieden. Elf jaar in Nederland – zes jaar in Amsterdam en vijf jaar in Groningen – hebben mij geleerd dat er onder studenten en bij een breed publiek veel belangstelling is voor de onderwerpen die met ‘esoterie’ te maken hebben. De Universiteit van Amsterdam en de Rijksuniversiteit Groningen bieden Bachelor- en Masterprogramma’s aan, die specifiek ingaan op de rol van gnosis, esoterie en mystiek in de Europese cultuurgeschiedenis. Maar ook buiten de universiteiten is er in Nederland een levendige discussie over de beginselen van de Europese cultuur, over de rol van religie in een wel of niet geseculariseerde maatschappij en over pluralistische structuren die de Nederlandse samenleving kenmerken. Alternatieve en soms controversiële kennisclaims, zoals we die in esoterische tradities tegenkomen, maken deel uit van deze pluralistische structuren.

De Duitse editie van dit boek is tien jaar geleden verschenen. Sinds die tijd is er uiteraard discussie geweest over de theoretische kaders die belangrijk zijn voor een analyse van ‘esoterie’ en ‘esoterische discoursen’. Zelf kies ik nu nog consequenter voor een discursieve benadering en een beschrijving van de ‘genealogie’ van wat wij vandaag de dag denken over ‘religie’, ‘esoterie’ of ‘mystiek’. Mochten lezers belangstelling hebben om de methodologische en meer academische discussie te volgen, verwijs ik naar mijn boek *Locations of Knowledge in Medieval and Early Modern Europe: Esoteric Discourse and Western Identities* (2010). De transformatie van esoterische discoursen door invloed van seculiere ontwikkelingen in de negentiende en twintigste eeuw heb ik geanalyseerd in *The Scientification of Religion: An Historical Study of Discursive Change, 1800-2000* (2014).

Aangescherpte analytische kaders hebben vooral betrekking op de interpretatie van historische ontwikkelingen. De

presentatie van deze historische ontwikkelingen zelf hoeft daardoor echter niet ingrijpend te veranderen. Daarom heb ik ervan afgezien om dit boek substantieel aan te passen voor de Nederlandstalige editie. Alle hoofdstukken zijn geactualiseerd en sommige details zijn in het licht van nieuwe wetenschappelijke kennis aangepast. Graag wil ik de vertalers en de redactie van Amsterdam University Press bedanken voor de uitstekende samenwerking.

Kocku von Stuckrad
Groningen, 30 maart 2014

Voorwoord

Iedereen heeft weleens van het begrip 'esoterie' gehoord en heeft er een mening over. De afgelopen twintig jaar is het in de media en bij het algemene publiek uitgegroeid tot een omstreden begrip – vaak in één adem genoemd met 'New Age' –, waarbij echter zowel voor- als tegenstanders van het esoterische in dezelfde mate lijken gebiologeerd door het fascinerende 'geheim' dat de esoterie in zich zou verbergen. Een zakelijke beschrijving van het onderwerp is gewenst maar tevens lastig, want ook in het wetenschappelijk onderzoek bestaat geen overeenstemming over wat esoterie exact inhoudt en welke methoden het geschiktst zijn voor de bestudering van dit verschijnsel. In dit boek wordt het 'esoterische' omschreven als een 'discourselement van de godsdienstgeschiedenis van Europa'. Ik haak daarmee aan bij de inzichten van het meest recente wetenschappelijke onderzoek, die ik heb geprobeerd op een productieve wijze verder te ontwikkelen. Het was beslist niet mijn bedoeling een passe-partout te schrijven voor de analyse van de esoterie in de Europese godsdienstgeschiedenis. Ik zie dit boek eerder als een bijdrage aan de verzakelijking van het publieke debat over de esoterie, waarbij ik tegelijk een onderzoeksterrein heb willen beschrijven, waarin voor de verschillende wetenschappelijke disciplines nog veel werk te verzetten valt.

Omdat esoterie in de publieke en wetenschappelijke beleving als een zeer controversiële thematiek wordt ervaren, is het onvermijdelijk om eerst een theoretisch kader te verschaffen. In mijn beschrijving van de geschiedenis van de esoterie (hoofdstuk II tot en met IX) concentreer ik me op voorbeelden die de rol van het 'absolute weten' in de westerse cultuurgeschiedenis vanaf de klassieke Oudheid tot op heden duidelijk tot uitdrukking brengen. Deze beschrijving laat zich echter als een compleet noch als een ononderbroken verhaal lezen. Het gaat mij in het bijzonder om de interpretatie van de betekenis van het esoterische binnen uiteenlopende aspecten van de Europese cultuur.

Als ik het heb over de godsdienstgeschiedenis van Europa, is daaraan automatisch een beperking verbonden. Het lijkt geen twijfel dat wat ik onder esoterie versta, grotendeels ook in andere culturen is terug te vinden. Verder ga ik ervan uit dat een cultuurvergelijkende en -overschrijdende aanpak van grote betekenis kan zijn voor een beter inzicht in de esoterie. Mijn beschrijving is echter gebaseerd op de Europese en Amerikaanse cultuur. Om die reden richt ik me alleen op thema's uit deze culturen.

Bij de totstandkoming van dit boek hebben veel collega's en studenten me bijzonder geholpen met hun kritische opmerkingen. In het bijzonder wil ik bedanken: Michael Bergunder, Christoph Bochsinger, Jean-Pierre Brach, Dylan Burns, Allison P. Coudert, Marieke van den Doel, Antoine Faivre, Steve A. Farmer, Olav Hammer, Wouter J. Hanegraaff, Nils P. Heesl, Andreas P. Kilcher, Hans G. Kippenberg, Roelie van Kreijl, Gerhard Mayer, Monika Neugebauer-Wölk, Nadja Paprotzki, Lawrence M. Principe, Matthew D. Rogers en Michael Stausberg. Vanzelfsprekend ligt de verantwoordelijkheid voor mogelijke onjuistheden in dit werk alleen bij mij. De medewerkers van de Bibliotheca Philosophica Hermetica in Amsterdam ben ik grote dank verschuldigd voor het beschikbaar stellen van bronnenmateriaal en afbeeldingen. Tot slot wil ik Ulrich Nolte van Verlag C.H. Beck bedanken, die dit project op touw heeft gezet en de leesbaarheid van de tekst met een onvermoeibare inzet heeft verbeterd.

Kocku von Stuckrad
Amsterdam, februari 2004